

De gestage drup holt de steen

De wording van de hunebedden tot beschermd erfgoed tussen 1800 en 1880

Figuur 1: D26 bij Drouwenerveld (2021).

Celeste van Veenen

6936407

Bachelorscriptie (premastertraject)

Dr. Steven Schouten

16 juni 2021

Aantal woorden: 8110

Samenvatting

Het lijkt bijna vanzelfsprekend dat de hunebedden de provincie Drenthe symboliseren. Toch zijn de steenhopen niet altijd erfgoed geweest. In de achttiende eeuw dreigden de hunebedden ten prooi te vallen aan sloop, waardoor er een resolutie verscheen om ze te beschermen. Echter pas in de negentiende eeuw kwam er meer aandacht voor de hunebedden en vond er een herwaardering plaats. In de Drentse politiek werd een strijd gevoerd om de monumenten te beschermen en ze het bezit te maken van de provincie of het Rijk. Eind negentiende eeuw was dit proces voltooid. De vraag is waarom juist in de negentiende eeuw de hunebedden beschermd erfgoed werden, terwijl ze er al vijfduizend jaar lagen en blijkbaar niet altijd even gewaardeerd werden.

Deze studie onderzoekt hoe en waarom de hunebedden specifiek in de negentiende eeuw beschermd erfgoed werden. Daarvoor worden krantenartikelen, publicaties, enkele brieven en beleidsstukken bestudeerd op micro- en macroniveau. Er wordt gelet op taalgebruik (en dus ook framing en labelling) en de sociaal-culturele achtergrond van de bronnen wordt geanalyseerd. Op die manier wordt er, gekaderd door de theorie van Laurajane Smith, bekeken hoe de politiek (autoriteit) het proces van erfgoedwording heeft beïnvloed.

Uit dit onderzoek blijkt dat allereerst het opkomende nationalisme (en in het verlengde daarvan het regionalisme) een rol heeft gespeeld bij de herwaardering van de hunebedden als iconen van de vaderlandse geschiedenis en de zelfstandige provincie Drenthe. Ook de vele gevaren die de hunebedden in de negentiende eeuw bedreigden, waaronder de markeverdelingen en de aanleg van een spoorweg, maakten dat er meer aandacht kwam voor monumentconservatie. Als laatste heeft de grote bekommernis om de hunebedden door personen met autoriteit, zoals de mannen van het zogeheten Drentse Herenbolwerk en in mindere mate de redactie van de regionale krant, ervoor gezorgd dat de hunebedden erfgoed konden worden. De heren hadden er belang bij dat Drenthe een eigen regionale identiteit ontwikkelde en relevant werd voor de vaderlandse geschiedschrijving.

Deze drie factoren maakten dat juist in de negentiende eeuw het proces van erfgoedwording kon plaatsvinden als het gaat om de hunebedden. Het feit dat in die tijd uiteindelijk alle hunebedden zijn aangekocht door of geschonken aan de provincie en het Rijk heeft ervoor gezorgd dat de hunebedden niet meer door inwoners van de marken of later door particuliere eigenaren konden worden gesloopt. Daarna zijn de hunebedden actief beschermd en soms zelfs in originele staat hersteld. De hunebedden werden zodanig Drents én Nederlands erfgoed.

Inhoudsopgave

INLEIDING	4
STAPELS STENEN ALS TREKPLEISTER	4
DRENTSE “IDENTITEIT”?	5
ONDERZOEK: HOOFD- EN DEELVRAGEN, THEORIE, OPBOUW SCRIPTIE, METHODOLOGIE EN BRONNEN	6
RELEVANTIE EN HISTORIOGRAFIE	8
H1	9
HET TRECHTERBEKERVOLK	9
HET DRENTSE VOLK	10
H2	12
HEROPLEVING EN REGIONALISME	12
NATIONALISME	14
AANHOUDENDE DREIGING	15
H3	17
LUCAS OLDENHUIS GRATAMA	17
DE DRENTSE KRANTEN	18
HET HERENBOLWERK	19
CONCLUSIE EN DISCUSSIE	21
BRONNENLIJST	23
LITERATUURLIJST	24
BIJLAGEN	26
BIJLAGE 1: BRONNENTABEL	27

Inleiding

Stapels stenen als trekpleister

Het lijken wellicht maar simpele stapels stenen, toch doen de hunebedden in Drenthe al eeuwen niets anders dan stof opwaaien. Ook vandaag de dag zijn ze nog onderwerp van discussie. Zo werd op 9 juli 2018 de Drentse provinciale weg de N34 officieel omgedoopt tot de *Hunebed Highway*.¹ Die publiciteitsstunt was bedoeld om nog meer toeristen van over de hele wereld naar de provincie te trekken.² Niet lang daarna werd de ‘nieuwe’ weg bereiden in meerdere reisprogramma’s als ‘Op weg: Hunebed Highway’, ‘3 op Reis’ en ‘Waar is de Mol?’. Het leek een poging te zijn om zowel de hunebedden nog meer te promoten als al het andere wat Drenthe te bieden heeft. De hunebedden worden op deze manier expliciet als iconen van de provincie gebruikt. Toch is men het er nog niet helemaal over eens wat die Drentse identiteit precies is.

De provincie Drenthe zelf prijst op haar website kernkwaliteiten aan die voor de provincie van belang zijn: rust, ruimte, natuur, landschap, oorspronkelijkheid, veiligheid en *naoberschap* (dat is Drents voor zoiets als gemeenschapszin).³ Met 17,5 procent aan natuurgebied van het totale grondgebied komen de kwaliteiten ruimte, natuur en landschap goed uit de verf in Drenthe (slechts Gelderland heeft meer natuur van alle Nederlandse provincies).⁴ Bovendien staat het Drentse natuurgebied de Hondsrug op de UNESCO werelderfgoedlijst van geologisch en cultuurhistorisch erfgoed, wat aansluit bij de kwaliteit oorspronkelijkheid.⁵ Met het promoten van de Drentse natuur en geschiedenis wil de provincie een toeristische trekpleister worden, dat levert economisch gezien namelijk veel op. In 2017 is er door toeristen in Drenthe bijvoorbeeld zo’n 1,1 miljard euro uitgegeven.⁶ Die vrijetijdssector is sinds het jaar 2000 al aan het stijgen in omvang.⁷ Het discours wordt wel wat grimmig zodra die economische belangen andere belangen lijken te bedreigen. Het provinciale bestuur is bijvoorbeeld begonnen met lobbyen voor een verdubbeling van de befaamde Hunebed Highway, om zo de verkeersveiligheid te verbeteren en een betere doorstroom te verwezenlijken.⁸ In het Dagblad van het Noorden wordt echter gewezen op de erfgoedstatus van Geopark De Hondsrug die op het spel zou kunnen komen te staan.⁹ Bij een verdubbeling van de snelweg zou een enorm natuurgebied worden opgeslokt, waardoor het Geopark mogelijk niet meer door de toetsing van UNESCO voor de

¹ NOS Nieuws, ‘Drentse N34 omgedoopt tot Hunebed Highway’ (9 juli 2018), <https://nos.nl/artikel/2240599-drentse-n34-omgedoopt-tot-hunebed-highway> (5 mei 2021).

² Ibidem.

³ Provincie Drenthe, ‘Over de kernkwaliteiten’ (27 februari 2020), <https://www.provincie.drenthe.nl/kernkwaliteiten/beleid/kernkwaliteiten/> (5 mei 2021).

⁴ RTV Drenthe, ‘Bijna 47.000 hectare natuur in Drenthe’ (13 maart 2019), <https://www.rtv.drenthe.nl/nieuws/145038/Bijna-47-000-hectare-natuur-in-Drenthe> (1 juni 2021).

⁵ UNESCO, ‘De Hondsrug’, <https://www.unesco.nl/nl/de-hondsrug> (5 mei 2021).

⁶ Consultancy.nl, ‘Recreatie- en toerismesector Drenthe bereikt omvang van €1,1 miljard’ (2 januari 2019), <https://www.consultancy.nl/nieuws/21114/recreatie-en-toerismesector-drenthe-bereikt-omvang-van-1-1-miljard> (17 mei 2021).

⁷ Ibidem.

⁸ Pim Siegers, ‘VVD Borger-Odoorn begint met nieuwe lobby voor verdubbeling N34. ‘Geroepoeter’ zeggen politieke tegenstanders, ‘Te vroeg’ oordelen partijgenoten elders in Drenthe’, *Dagblad van het Noorden*, 14 april 2021.

⁹ Jim Klingers, ‘Verdubbeling N34: Hunebedbouwers draaien zich om in hun trechterbekers’, *Dagblad van het Noorden*, 14 januari 2020.

erfgoedstatus kan komen.¹⁰ Niet alleen de Hunebed Highway zelf wil de provincie verbeteren, ook de voorzieningen daaromheen. Zo wil de provincie aan de Hunebed Highway ter hoogte van Gasselterveld een luxe vakantieresort laten bouwen. Maar de eerdergenoemde rust, ruimte en natuur zouden daardoor in het geding kunnen komen volgens de Drentse inwoner Kyra Wudich.¹¹ Zij schrijft in het Dagblad van het Noorden: ‘Door de kostbare rust en ruimte in Drenthe niet op de juiste waarde te schatten vergooien we [...] ons grootste erfgoed.’ De provincie wil aan de ene kant meer toerisme trekken, vanuit met name economische overwegingen, maar aan de andere kant moeten de Drentse kwaliteiten waarmee de toeristen getrokken worden bewaard blijven. Daar ontstaat een dichotoom probleem: meer toeristen betekent zeer waarschijnlijk minder rust, ruimte en *naoberschap* (en vice versa). Dit is voorlopig nog een onopgeloste puzzel, maar een nieuwe puzzel is het zeker niet. Al langere tijd is men op zoek naar een unieke definitie (en invulling) van de Drentse identiteit. Een zoektocht waarin de hunebedden niet zelden een hoofdrol spelen.

Drentse “identiteit”?

Hoewel de hunebedden dus vaak ter sprake komen als het gaat om de Drentse identiteit, moet benoemd worden dat de Drentse grafkelders niet uniek zijn. In Groningen liggen twee hunebedden, maar ook in veel andere landen zijn er bijna identieke bouwwerken te vinden uit de prehistorie (zelfs meer dan in Drenthe).¹² Bovendien kun je eenvoudig beargumenteren dat in de tijd van de hunebedbouwers er nog niet zoiets bestond als de provincie Drenthe. Desalniettemin lijkt er een beeld te zijn ontstaan van de hunebedden als typisch Drents cultuurhistorisch erfgoed. Die wording tot cultureel erfgoed is begonnen in de achttiende eeuw. In 1734 werd er voor het eerst in de Republiek, namelijk in Drenthe, een resolutie uitgevaardigd om monumenten te beschermen en dan met name de hunebedden.¹³ Veel hunebedden zijn toen waarschijnlijk door arbeiders afgebroken, zodat de stenen konden worden verkocht om dijken mee te verstevigen.¹⁴ Toch heeft het beschermingsproces zich pas in de negentiende eeuw werkelijk voortgezet en kregen de hunebedden meer zorg en aandacht in de politiek. Nu vraag ik mij af hoe en waarom de hunebedden juist toen cultuurhistorisch erfgoed werden. Waarom gingen de Drentenaren zich specifiek in de negentiende eeuw om de steenhopen bekommeren? Had dat wellicht iets te maken met het opkomende nationalisme in de negentiende eeuw en de zoektocht naar een eigen regionale identiteit destijds?

¹⁰ Klingers, ‘Verdubbeling N34: Hunebedbouwers draaien zich om in hun trechterbekers’.

¹¹ Kyra Wudich, ‘Door een megalomaan bouwproject nóg meer mensen naar het Gasselterveld? Laten we de rust, ruimte en natuur in Drenthe koesteren’, *Dagblad van het Noorden*, 12 april 2021.

¹² Evert van Ginkel, Sake Jager en Wijnand van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur* (Abcoude 1999) 29-38.

¹³ Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe, ‘Resolutie 1734’ (21 juli 1734), in: J.A. Bakker, ‘Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe’, in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979), 143-183 en 166 specifiek.

¹⁴ Harry Huisman, *De stenen van de Markermeerdijk: Inventarisatie en herkomst van gesteentesoorten in de dijkwalvanden Markermeerdijk tussen Hoorn en Durgerdam* (2018), 145.

Onderzoek: hoofd- en deelvragen, theorie, opbouw scriptie, methodologie en bronnen

Voor dit onderzoek zal de volgende hoofdvraag met bijbehorende deelvragen gehanteerd worden:

Hoe en waarom zijn de hunebedden specifiek in de negentiende eeuw beschermd erfgoed geworden?

1. Wat veroorzaakte de hernieuwde aandacht voor de bescherming van de hunebedden in Drenthe in de negentiende eeuw?
2. Welke Drentse personen en instanties waren de drijfveren achter het proces van erfgoedwording in de negentiende eeuw?
3. Welke factoren hebben bijgedragen aan het voltooiën van dit proces van erfgoedwording in de negentiende eeuw?

Het theoretisch kader van dit onderzoek zal eerst toegelicht worden. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zal namelijk duidelijk moeten worden wat erfgoed eigenlijk is. Erfgoed kan een object, een plaats of een praktijk zijn volgens Rodney Harrison, professor in de erfgoedstudies.¹⁵ Erfgoedhistorica Laurajane Smith benadrukt echter dat erfgoed niet alleen het object of de plaats zelf is. Erfgoed is namelijk een sociaal en cultureel proces; een verzameling van het ontvangen en doorgeven van herinneringen en kennis.¹⁶ Daardoor is erfgoed naast een proces ook een construct; we maken er voortdurend iets nieuws van door het toevoegen of weglaten van praktijken.¹⁷ Erfgoed gaat zodoende evenveel over het verleden als over het heden. Het object of de plaats is een opstapeling van praktijken die betekenisvol genoeg is om te conserveren.¹⁸ Soms wordt erfgoed zelfs gebruikt om spanningen in het heden te reguleren.¹⁹ Dat gebruik van erfgoed is een zeer complex proces, zo benadrukt Smith met haar theorie *Authorized Heritage Discourse* (vanaf hier: AHD). Bij AHD worden esthetische objecten en plaatsen onderhouden ten behoeve van het onderwijzen van nieuwe generaties en het creëren van gemeenschapsgevoel.²⁰ Zoals de term al verradt is het een autoriteit die bepaalt welke objecten, plaatsen of praktijken erfgoed worden en vooral ook hóe. Erfgoed is namelijk passief en receptief geworden volgens Smith.²¹ Denk bijvoorbeeld aan het fysieke contact met de hunebedden dat de provincie probeert te ontmoedigen, ze promoten als het ware een ‘alleen kijken, niet aankomen’-mentaliteit.²² Bovendien is het bepalen van wat erfgoed wordt het maken van een selectie, dus er wordt tegelijkertijd bepaald wat géén erfgoed is.²³ Kortom, wat wij kennen als erfgoed is een heel selecte groep objecten en plaatsen die het verleden van een net zo selecte groep vertegenwoordigt. In dit onderzoek is het natuurlijk de vraag welke rol autoriteit heeft gespeeld bij de wording van de hunebedden tot erfgoed. Welke verhoudingen had men met de hunebedden in de negentiende eeuw? En welke van die verhoudingen zorgden ervoor dat de

¹⁵ Rodney Harrison, *Heritage: Critical approaches* (Londen 2013) 14.

¹⁶ Laurajane Smith, *Uses of heritage* (Londen 2006), 2.

¹⁷ Ibidem, 3.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, 4.

²⁰ Ibidem, 29.

²¹ Ibidem, 31-33.

²² Dagblad van het Noorden, ‘Campagne over hunebedden dus niet voor niets’ (26 april 2019), <https://www.dvhn.nl/binnenland/Campagne-over-hunebedden-dus-niet-voor-niets-24400695.html> (24 mei 2021).

²³ Smith, *Uses of heritage*, 30.

hunebedden uiteindelijk beschermd erfgoed werden? Hoe cruciaal was autoriteit daarbij? Naast de definitieomschrijving van erfgoed van Smith zal tevens haar geschiedenis van erfgoed in dit onderzoek toegepast worden. Zij herleidt het ontstaan van erfgoed namelijk al specifiek terug naar die negentiende eeuw, doordat zij verbanden ziet met de Romantiek, het ontstaan van natiestaten en het daarbij horende nationalisme. Dat zal in hoofdstuk 2 uitgelegd worden. Een kritische noot hierbij is dat Smith vooral over nationalisme en de vorming van natiestaten schrijft, terwijl we bij deze casus ook te maken hebben met regionalisme en het vormen van een provincie. Doch zijn al die processen mogelijk met elkaar verweven, zoals uit dit onderzoek zal blijken.

De opbouw van dit onderzoek zal chronologisch zijn, omdat die werkwijze het meest natuurlijk structuur aanbrengt in de (erfgoed)geschiedenis van de hunebedden. Zodanig zullen de deelvragen beantwoord worden. In hoofdstuk 1 zal eerst de historische context beschreven worden waarin de hunebedden tot erfgoed werden gemaakt. Daarvoor wordt de ontstaansgeschiedenis van de hunebedden samengevat beschreven in de aanloop naar de Resolutie van 1734; oftewel de eerste poging om de hunebedstenen te beschermen. Dan volgt de kern van deze scriptie waarin de hoofd- en deelvragen methodisch worden beantwoord in hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3.

De methode die voor dit onderzoek is gekozen is kwalitatief bronnenonderzoek. Het onderzoek zal afgebakend worden door alleen primaire bronnen uit de periode 1800 tot en met 1880 te gebruiken. Er is voor het jaartal 1880 gekozen omdat in dat jaar het één na laatste hunebed door het Rijk is aangekocht.²⁴ Alle benodigde informatie zal verkregen worden middels artikelen uit de regionale kranten, uit provinciale beleidsstukken en uit enkele publicaties van belangrijke hoofdpersonages. Er zal een selectie van primaire bronnen gemaakt worden op basis van de informatie die gegeven wordt over het proces van erfgoedwording. Daarbij gaat het om beleidsstukken en opiniestukken welke uitleg geven over het belang van monumentenbescherming. Deze bronnen worden aangevuld met krantenartikelen over het aankopen en schenken van hunebedden om zicht te geven op de beeldvorming rondom de hunebedden. Door het selecteren van meerdere soorten bronnen met verschillende perspectieven kan er een zo precies mogelijk beeld gevormd worden van de erfgoedwording van de hunebedden. In de praktijk zullen de primaire bronnen op microniveau op het taalgebruik geanalyseerd worden om te kijken hoe er over de hunebedden werd gesproken. Op de volgende taalaspecten zal worden gelet:

- 1) Gebruik van met waarde geladen zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden.
- 2) Herhaaldelijk gebruik van bepaalde termen en uitdrukkingen.

Op deze manier zal er onderzocht worden in hoeverre er aan framing en labelling werd gedaan in de bronnen door autoriteiten om het erfgoedwordingsproces te stimuleren.²⁵ Daarvoor zal naast het taalgebruik gelet worden op de inhoudelijke argumenten die werden gebruikt om de hunebedden te beschermen en hoe frequent diezelfde argumenten in de verschillende bronnen voorkomen. Zodoende zal het discours geanalyseerd kunnen worden. Op macroniveau zal de sociaal-culturele achtergrond van de bronnen bestudeerd worden om belangrijke relaties en

²⁴ Het laatste hunebed, D44 bij Westenes, is nog altijd in particulier bezit.

²⁵ Met framing wordt met name woordkeuze bedoeld en het wel of niet belichten van specifieke informatie. Bij labelling wordt er een mening of emotie aan de boodschap toegevoegd of daarmee opgeroepen.

contexten te onderzoeken, zodat er nog kritischer naar de bronnen zelf gekeken kan worden. Dusdanig zal er een meervoudig en gelaagd antwoord gegeven kunnen worden op de hoofd- en deelvragen.

Relevantie en historiografie

Er zijn reeds veel beschrijvende onderzoeken gedaan naar de hunebedden, ook over de bijzondere manier waarop zij steeds beter beschermd werden, maar er zijn nog enkele hiaten te vinden in de geschiedenis van de hunebedden. Een beknopte samenvatting van de historiografie omtrent de hunebedden zal hier gegeven worden.

Als eerste schreef dominee Johan Picardt over de hunebedden in 1660, maar zijn werk was nog weinig wetenschappelijk (zie hoofdstuk 1). In de negentiende eeuw is wederom over de geschiedenis van de hunebedden geschreven, door bijvoorbeeld Lucas Oldenhuis Gratama (zie hoofdstuk 3) en de Engelsen W. Lukis en sir. H. Dryden. Zij deden in 1878 uitgebreid archeologisch verslag van de monumenten.²⁶ In de twintigste eeuw werd er opnieuw een groot archeologisch onderzoek verricht, ditmaal door J.H. Holwerda (Rijksmuseum van Oudheden, Leiden) en Albert van Giffen die beide achteraf gezien veel schade aan de hunebedden hebben aangericht tijdens hun waardevolle onderzoeksactiviteiten.²⁷ Na van Giffen is er (bewust) steeds minder archeologisch veldonderzoek gedaan en werden andere aspecten van de hunebedgeschiedenis meer belicht. Zo heeft J.A. Bakker onder andere een studie gedaan naar de onderhoudsgeschiedenis van de hunebedden. Wijnand van der Sanden, Evert van Ginkel en Sake Jager zijn historici uit deze eeuw die veel wetenschappelijk over de hunebedden hebben geschreven, vaak in samenwerking met het Hunebedcentrum. Het cultuurhistorische perspectief, welke de hunebedden als erfgoed bekijkt en hun wording tot, is echter nog weinig uitgebreid in de literatuur terug te vinden. Tot nu toe zijn de hunebedden veelal niet als cultureel erfgoed, maar als prehistorische grafkelders bestudeerd. Dit onderzoek zal daarom hopelijk iets nieuws kunnen toevoegen aan het hunebeddiscours. Bovendien zijn er nog geen of weinig studies te vinden naar wat die negentiende eeuw zo significant maakte voor de hunebedden of naar de rol van autoriteit en nationalisme bij hun erfgoedwording. J.A. Bakker onderzocht de monumentbescherming van de hunebedden tot dan toe, maar stelt geen vragen over het waarom.²⁸ Juist die waaromvraag kan ons helpen om zowel het verleden als het heden beter te leren begrijpen. Dit onderzoek gaat dus over een onderbelicht aspect van de hunebedden en is tevens relevant. Zoals blijkt uit de inleiding weten de Drentenaren namelijk nog steeds niet zo goed welke identiteit ze als provincie (willen) hebben.

²⁶ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 143.

²⁷ Ibidem, 145-147.

²⁸ J.A. Bakker, 'Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979).

H1

Om de gestelde onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden moet er eerst duidelijk worden gemaakt wat er aan die negentiende eeuw voorafgegaan is. Hoe en wanneer zijn de hunebedden in Drenthe gemaakt? En hoe dachten de Drentenaren over de stapels stenen voordat het monumenten werden?

Het trechterbekervolk

Door de eerste Noord-Europese boeren, ook wel bekend als de trechterbekercultuur, werden de hunebedden gebouwd tussen ongeveer 3400 en 3200 voor Christus.²⁹ Kenmerkend voor deze prehistorische mensen is dat zij landbouwers waren, trechterbekers vervaardigden (te herkennen aan de trechtersvormige rand) en grafkelders bouwden van enorme keien. Die stenen zijn tijdens de voorlaatste ijstijd door de gletsjers meegevoerd vanuit Scandinavië en over Europa verspreid blijven liggen.³⁰ Met behulp van touwen en houten palen en een soort hefboomtechniek werden de stenen waarschijnlijk verplaatst.³¹ Zo'n stenen bouwwerk vormde het geraamte van een ondergrondse kamer waar beenderen in werden bewaard en vermoedelijk geschenken.³² Na verloop van tijd verdween de grond die de stenen bedekte en bleven (vaak omgevallen) hoopjes keien over. Er is geprobeerd om de stenen weer op de juiste plaats terug te zetten, hoewel niet altijd op de correcte manier.³³ Wat wij vandaag de dag als hunebedden zien zijn dus de geraamtes van de grafkelders.

Wat de bewoners van noordelijk Nederland van de stenen bouwwerken vonden vóór de zeventiende eeuw weten we niet precies.³⁴ Pas in 1660 schreef Johan Picardt, dominee van Rolde, als eerste uitvoerig over de functie en ontstaansgeschiedenis van de hunebedden. In zijn tijd werd er wild gespeculeerd over de steenhopen (zoals ze toen nog genoemd werden); het zouden bouwwerken van de duivel zijn, de Zuilen van Hercules of 'relikwieën en overblijfsels van de eerste wereld'.³⁵ Picardt zelf was ervan overtuigd dat de steenhopen de begraafplaatsen van (niet al te vriendelijke) reuzen waren, die vanuit Scandinavië naar het gebied Drenthe waren gekomen.³⁶ Toch hield de reuzen-theorie niet lang stand.

Figuur 2: Reuzen bouwen een hunebed (tekening uit 1660).

²⁹ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 29-30 en 37; Wijnand van der Sanden, *Reuzenstenen op de es: hunebedden van Rolde* (Zwolle 2007), 39.

³⁰ Van der Sanden, *Reuzenstenen op de es: hunebedden van Rolde*, 41 en 45-47.

³¹ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 58-59.

³² Ibidem, 53-54.

³³ Ibidem, 141.

³⁴ Van der Sanden, *Reuzenstenen op de es: hunebedden van Rolde*, 44.

³⁵ Johan Picardt, *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteten* (Amsterdam 1660), 25-26.

³⁶ Ibidem, 27.

De archeologie ontwikkelde zich in de zeventiende eeuw en de reuzen-theorie werd langzamerhand verworpen, door onder andere de vondsten van botten van menselijk formaat.³⁷ Bijgeloof maakte plaats voor wetenschappelijk onderzoek, waardoor de hunebedden begrepen konden worden voor wat zij werkelijk waren.

Het Drentse volk

Waar Picardt nog het woord ‘steenhopen’ gebruikte, gebruikte Titia Brongersma in 1685 voor het eerst de benaming ‘hunnebedden’ om de grafkelders aan te duiden. Gaandeweg is dat in ‘hunebedden’ veranderd. De term ‘hunnebedden’ is waarschijnlijk verwant aan het Duitse *Hünenbett* en werd gebruikt door Brongersma omdat zij de Hunnen nog als potentiële bouwers zag.³⁸ Eind zeventiende eeuw veranderde dus zowel de benaming als de geschiedenis van de stenen bouwwerken.

Brongersma bevestigde namelijk met haar onderzoek dat de hunebedden niet door reuzen maar door prehistorische mensen waren gemaakt.³⁹ Voor zover bekend zette Brongersma de eerste officiële opgraving van een hunebed op touw.⁴⁰ Daarna groeide de fascinatie voor de hunebedden in de geschiedwetenschappelijke wereld alleen maar meer. Het Drentse volk zelf kreeg een heel andere interesse in de grote stenen; zij zagen er een manier in om in de noden van de tijd te voorzien. In de palendijken van de Zuiderzee, tussen Hoorn en Durgerdam, ontdekte men namelijk rond 1731 paalworm.⁴¹ De houten dijken die nodig waren om Nederland tegen overstromingen te beschermen braken daardoor af. Om de dijken te verstevigen en in de toekomst tegen paalworm te beschermen werden vanaf dat moment stenen gebruikt.⁴² Vanuit heel Europa werden stenen verscheept, maar tevens uit Drenthe zijn veel stenen naar de Markermeerdijk vervoerd.⁴³ De Drentse arbeiders en boeren verzamelden zwerfkeien om een extra zakcentje mee te verdienen.⁴⁴ Ook de hunebedden werden hier vermoedelijk voor gebruikt. Via een boorgat werd buskruit in de stenen geplaatst om er kleinere stukken van te maken.⁴⁵ Op deze manier zijn er mogelijk, maar niet geheel zeker, tientallen hunebedden verdwenen.⁴⁶ Wel verdwenen vele stenen die het Drentse landschap tekenden in hoog tempo naar de Markermeerdijk.

Hoe er lokaal op de massale stenenroof is gereageerd is niet precies bekend, toch was de situatie alarmerend genoeg voor het provinciale bestuur om maatregelen te treffen.⁴⁷ Daarom werd er in 1734 een resolutie uitgevaardigd in Drenthe met het doel om de Drentse stenen en dus ook de hunebedden te beschermen. Ieder die ‘marktstenen’ trachtte te verkopen, verwijderen of verplaatsen kreeg een flinke boete van honderd goudgulden.⁴⁸ Die maatregel

³⁷ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 71.

³⁸ Ibidem, 47-48.

³⁹ A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Derde en vierde stuk* (Haarlem 1855).

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Huisman, *De stenen van de Markermeerdijk*, 8-9.

⁴² Ibidem, 9.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, 145.

⁴⁵ Ibidem, 34.

⁴⁶ Het Hunebedcentrum heeft op hun website Hunebeddeninfo een overzicht gemaakt van bijna 30 vermoedelijk verdwenen hunebedden, zie: <https://hunebeddeninfo.nl/overzicht-verdwenen-hunebedden-in-drenthe-en-groningen/>

⁴⁷ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 138.

⁴⁸ Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe, ‘Resolutie 1734’, 166.

leek niet meteen effectief te zijn. Herhaaldelijk verschenen er publicaties in lokale kranten die eraan moesten herinneren dat er een flinke boete stond op het beschadigen van de zogenoemde ‘gedenkteekenen der oudheid’.⁴⁹ Er bleven echter hunebedden verdwijnen, waardoor een select groepje heren in Drenthe ruim zestig jaar later een nieuw offensief begon om de oeroude gedenkstukken te beschermen.

⁴⁹ O.a. in 1809 en 1818 door Petrus Hofstede, landdrost van Drenthe destijds. Zie literatuurlijst.

H2

In dit hoofdstuk zullen publicaties uit de beginjaren van de negentiende eeuw bekeken worden. In die jaren is er duidelijk een heropleving te herkennen als het gaat om de roep om bescherming van de hunebedden. Er zullen primaire bronnen bestudeerd worden op zowel micro- als macroniveau om voornamelijk deelvraag 1 te kunnen beantwoorden: ‘Wat veroorzaakte de hernieuwde aandacht voor de bescherming van de hunebedden in Drenthe in de negentiende eeuw?’

Heropleving en regionalisme

Vooraf aan het begin van de negentiende eeuw verschenen er publicaties die de lezer aan de Resolutie van 1734 moesten herinneren. Lodewijk Napoleon, koning van Holland vanaf 1806, had al gezorgd voor een aanscherping van die Resolutie waardoor het eveneens verboden was geworden om zomaar onder de hunebedden te gaan graven.⁵⁰ Vooral Petrus Hofstede (1755-1839), gouverneur en landdrost van Drenthe, maakte zich druk om de oeroude monumenten.⁵¹ In 1809 verscheen de ‘Bekendmaking van den Landdrost’, waarin opnieuw de waarschuwing werd gegeven dat het verboden was om de hunebedden te verplaatsen of te schenden.⁵² Hofstede noemt de hunebedden ‘gedenksteekens der oudheid’, een in die tijd vaak gebruikte benaming voor de grafkelders. Zijn bewondering uitte Hofstede nog nadrukkelijker in een brief aan de Gedeputeerde Staten negen jaar later...⁵³

‘[...] dat de conservatie van de gedenkstukken der oudheid, in deze provincie aanwezig, die, uithoofde hunner zeldzaamheid en bijzondere merkwaardigheid, zooveel belang inboezemen, eene zorgvuldige aandacht verdient; dat dezelve, als dienstbaar aan wetenschap en geschiedkunde, onschatbare en algemeene bezitting zijn; dat wijders deze overblijfselen min of meer verwijderde aanleiding kunnen geven tot bevordering der belangen van dit gewest; [...] de slooping of beschadiging daarvan, uit dit oogpunt beschouwd, eene onbetamelijke schennis is, waartegen, bij alle volken, het zedelijk gevoel zich aankant.’⁵⁴

Hofstede wilde duidelijk graag de hulp van het provinciale bestuur bij de bescherming van de hunebedden tegen ‘onbetamelijke schennis’. Niet zomaar, want naar alle waarschijnlijkheid zijn er nog een aantal hunebedden in de eerste helft van de negentiende eeuw verdwenen.⁵⁵ Hofstede gebruikt in de bron met waarde geladen termen als ‘zeldzaamheid’, ‘bijzondere merkwaardigheid’ en ‘onschatbare’ om de ‘gedenkstukken der oudheid’ te omschrijven. De wetenschappelijke waarde van de monumenten benoemt hij ook. Bovendien zegt Hofstede iets wat wijst op een achterliggend motief om de monumenten te beschermen. Hij schrijft namelijk dat ‘deze overblijfselen min of meer verwijderde aanleiding kunnen geven tot bevordering der

⁵⁰ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 132.

⁵¹ De landdrost was in die tijd het hoofd van de provincie en bestuurde het gebied samen met de Gedeputeerde Staten.

⁵² P. Hofstede, ‘Bekendmaking van den Landdrost’ (1809), in: J.A. Bakker, ‘Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe’, in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979), 143-183.

⁵³ De Gedeputeerde Staten vormden destijds het dagelijkse bestuur van de provincies.

⁵⁴ P. Hofstede, ‘Publicatie’ (1818), in: Mr. L. Oldenhuis Gratama, *Open brief aan het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe, over de zorg voor en het onderhoud der hunebedden* (Assen 1869), 38-40.

⁵⁵ Van Ginkel, Jager en Van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur*, 139-140.

belangen van dit gewest'; oftewel de hunebedden kunnen als middel dienen om de belangen van Drenthe te behartigen. Mogelijk heeft dit te maken met de onafhankelijkheid van de provincie Drenthe die niet altijd vanzelfsprekend is geweest. Vanaf het jaar 1798 hoorde Drenthe namelijk bij het Departement van den Ouden IJssel (later het Departement Overijssel) en was het dus niet meer een zelfstandig gewest. Al in 1807 splitste Drenthe zich weer af van de zuiderburen als gevolg van de stichting van het koninkrijk. Toch verraadt bovenstaande bron de mening van Hofstede over die annexatie. De belangen van het gewest Drenthe en diens zelfstandigheid waren inderdaad belangrijk voor hem volgens schrijver Lammert Buning.⁵⁶ Mogelijk zouden de hunebedden kunnen bijdragen aan het construeren van een unieke, regionale identiteit.

Niet alleen Hofstede bleef zich hardmaken voor de hunebedden. Archivaris J.S. Magnin schreef in 1841 een brief aan de koning om de belangen van Drenthe op geschiedkundig gebied te behartigen.⁵⁷ Rond die tijd doemde er namelijk nieuw gevaar op voor de hunebedden in de vorm van markeverdelingen. Het Drentse grondgebied was lange tijd verdeeld in boermarken, waar de grootste en belangrijkste boeren samen het bestuur regelden.⁵⁸ Na de Franse bezetting werd dat gemeenschappelijke grondgebied het bezit van particulieren.⁵⁹ De angst ontstond dat daardoor meer hunebedden afgebroken zouden worden, omdat ze persoonlijk gewin zouden opleveren of omdat men er simpelweg geen belangstelling voor had.⁶⁰

'Drenthe is oud: want bereids in het jaar 823 van de Christl. Jaartelling was het bewijsbaar bij dien naam bekend, en mitsdien eeuwen vóórdat de tegenwoordige provincien [...] dezelve hedendaagse benamingen voerden. [...] indien de weldadige en scheppende hand des Konings zich uitstrekt, om dit gewest, ook in het belang des Rijks, opteheffen uit den staat van verachtering, waarin het sedert altelang verkeert.... [...] Maar ook uit een ander oogpunt, uit dat der Geschiedenis en Oudheidkunde, is Drenthe belangrijk. Het is die provincie van Nederland, in welke de zeden, gewoonten, wetten, instellingen en vrijheden der Germaansche voorvaderen, vele eeuwen achtereen, langer dan elders in ons Vaderland, ja tot in de negentiende eeuw, onverbasterd en onafgebroken hebben voortgeduurd; terwijl op derzelver bodem belangrijke gedenkstukken der grijze oudheid, in hunne waarde nog niet genoegzaam gekend, worden aangetroffen, in eene hoeveelheid en verscheidenheid, welke men elders te vergeefs zal zoeken....'⁶¹

Bovenstaande brief van Magnin omschrijft welke waarde hij aan de hunebedden hechtte en welke waarde hij vond dat de hunebedden en Drenthe als provincie hadden voor Nederland. Drenthe zou bij naam ouder zijn dan alle andere provincies, maar verkeerde in een staat van 'verachtering'. Hij heeft het over de 'Germaansche voorvaderen' en 'gedenkstukken der grijze oudheid', welke termen lijken te duiden op een verlangen om het bestaansrecht van Drenthe en dat van Nederland met historische middelen te onderschrijven.

⁵⁶ Lammert Buning, *Het herenbolwerk* (Groningen 1966), 260-261.

⁵⁷ Drentsche Courant, Brief de hr Magnin aan Z.M. den Koning (9 december 1842), <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010785839:mpeg21:p004> (24 mei 2021).

⁵⁸ Vereniging Drentse Boermarken, 'Historie', <http://www.boermarken.nl/historie.html> (9 juni 2021).

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Drentsche Courant, Brief de hr Magnin aan Z.M. den Koning.

⁶¹ Ibidem.

Nationalisme

Bovenstaande manier van spreken en geschiedschrijving waren kenmerkend voor de negentiende eeuw. Het was namelijk een algemene trend in Europa toentertijd dat landen hun aandacht gingen richten op ‘de conservering en regulering van onvervoerbare antiquiteiten en historische gebouwen’.⁶² Dat proces was onderdeel van de negentiende-eeuwse Romantiek, het ontstaan van natiestaten in de negentiende eeuw en het ontstaan van het nationalisme als een manier om die natievorming te legitimeren.⁶³ Laurajane Smith heeft het daarbij over een territoriale identiteit die ontstaat.⁶⁴ Joep Leerssen verklaart het opkomende Nederlandse nationalisme mede door de Franse bezetting onder Napoleon welke leidde tot een soort vrijheidsbeweging.⁶⁵ De bezette volken realiseerden zich ‘dat elk volk verschillend is en elk afzonderlijk volk zijn eigen soevereiniteit mag claimen.’⁶⁶ Dit resulteerde vervolgens in een zoektocht naar gemeenschappelijkheid en een legitimatie voor het bestaan van de natiestaat.⁶⁷ De wetenschappelijke wereld, als autoriteit op het gebied van geschiedenis en monumenten, greep haar kans om het belang van monumentenbescherming te benadrukken. Ook de sociale en politieke elite greep haar kans om invloed uit te oefenen op dit proces van erfgoedvorming.⁶⁸ Daar kwam nog eens bij dat er vanuit de negentiende-eeuwse Romantiek een fascinatie ontstond voor het pittoreske platteland.⁶⁹ Drenthe trok hierdoor in de tweede helft van de negentiende eeuw veel toeristen, waaronder schilders van de Haagse school die zoveel mogelijk de romantische kant van Drenthe probeerden vast te leggen.⁷⁰ Kortom, er kwamen vele nieuwe processen op gang in de negentiende eeuw.

In Drenthe liepen de wegen van het Nederlands nationalisme en het Drentse regionalisme parallel aan elkaar, maar zij kruisten elkaar evengoed. Hofstede uitte in bovenstaande bronnen zijn regionalistische sentimenten en Magnin benadrukt in zijn brief het belang van de Drentse geschiedenis voor de nationale geschiedenis.

‘Uit den aard der zaak behoorden zij heilig, onschendbaar, zoo al niet het eigendom van de geleerde wereld, dan toch van het Nederlandsche volk te zijn, als bevattende de asch van deszelfs voorvaderen of misschien wel van vroegere bewoners dezer streken, welke door gene zijn verdrongen.’⁷¹

Het nationalisme komt duidelijk naar voren als Magnin spreekt over ‘de asch van deszelfs voorvaderen’ van ‘het Nederlandsche volk’. Die sentimenten waren nog groot, want Nederland was pas sinds 1815 een soevereine staat. Het vormingsproces van de natiestaat was nog in volle gang. Leerssen legt samenvattend uit: ‘Het nationalisme streeft naar congruentie tussen natie

⁶² Smith, *Uses of heritage*, 18.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Joep Leerssen, *Nationaal denken in Europa: een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 1999), 63-64.

⁶⁶ Ibidem, 63.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Smith, *Uses of heritage*, 22.

⁶⁹ Rob van der Laarse, ‘Erfgoed en de constructie van vroeger’, in: *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabele cultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (2005) 9-35, aldaar 10.

⁷⁰ Drents Museum, ‘Barbizon van het Noorden’, <https://drentsmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/barbizon-van-het-noorden> (24 mei 2021).

⁷¹ Drentsche Courant, Brief de hr Magnin aan Z.M. den Koning.

en staat.⁷² De natie en de staat waren zich aan het vervlechten, dus ook de zoektocht naar een historische legitimatie van Nederland was nog in volle gang. Zo'n natiestaat is een *imagined community*, zoals Benedict Anderson omschrijft.⁷³ De natiestaat bestaat in en dankzij ons voorstellingsvermogen. Eric Hobsbawm legt uit dat symbolen, zoals vlaggen maar dus ook erfgoedstukken, methodes zijn om datgene zichtbaar te maken wat onzichtbaar is.⁷⁴ In Nederland uitte het nationalisme zich in eerste instantie vooral op regionaal en lokaal niveau (soms faciliterend en soms uit verzet), wat verklaart waarom het construeren van een Drentse geschiedenis en Drents erfgoed zou kunnen bijdragen aan de liefde voor het vaderland in zijn geheel.⁷⁵ Op die manier werd een Nederlandse natiestaat ingebeeld terwijl tegelijkertijd het regionalisme groeide. De hunebedden werden gebruikt om naast Drenthe ook Nederland te symboliseren en zo te legitimeren.

Aanhoudende dreiging

Het gevaar voor de hunebedden was ondanks Magnin's inspanningen nog niet geweken. In 1845 verscheen het nieuws dat er een spoorweg dwars door Drenthe zou komen. In de Drentsche Courant wordt geschreven dat men zich verheugt op de komst van de spoorlijn, maar dat er tevens zorgen zijn over het bouwproject.⁷⁶

‘[...] nog draagt het op zijnen bodem honderde gedenkteeken des verledenen, die de wisseling der eeuwen verduurden, en toch voor tijdgenoot en nageslacht de sprekendste getuigen dier wisseling zijn. Aan die gedenkteeken mogen we toch (dunkt mij), bij de groote verandering, die thans op handen is, wel eens denken, althans zoo ons het bewaren dier stomme getuigen van vroegere eeuwen ter harte gaat. De aanleg van den spoorweg, de kanalisatie, beiden kunnen, zoo er geen gepaste maatregelen genomen worden, verderfelijk voor de antiquarische schatten worden [...].’⁷⁷

Er lagen hunebedden op de route van de spoorweg en dus hoopt de schrijver dat de hunebedden ontweken kunnen worden of dat zij voortijdig nagetekend kunnen worden.⁷⁸ Wederom wordt er een beroep gedaan op de oudheid en geschiedkundige waarde van Drenthe in het artikel. De hunebedden worden weinig objectief ‘antiquarische schatten’ en ‘stomme getuigen van vroegere eeuwen’ genoemd, alsof zij nog immer kennis bij zich dragen over het verleden.

Wel leek de bescherming van de hunebedden zo langzamerhand eindelijk op gang te komen in Drenthe. Vanaf medio 1850 verschenen er wat meer artikelen in de Nederlandse kranten over hunebedden die waren verkocht of geschonken aan de provincie of de staat. Zo verscheen in 1847 in de Drentsche Courant het bericht dat het hunebed van het dorpje Balloo aan de provincie was geschonken.

⁷² Leerssen, *Nationaal denken in Europa: een cultuurhistorische schets*, 66.

⁷³ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londen 2016), 5-6.

⁷⁴ Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge 2000), 50.

⁷⁵ Frans Grijzenhout, ‘Inleiding’, in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007), 1-20, aldaar 13 en 18.

⁷⁶ Drentsche Courant, ‘De Noord-Nederlandse Spoorweg en de Gedenkteeken der Oudheid in Drenthe’ (2 januari 1846), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010786831:mpeg21:a0003> (24 mei 2021).

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

‘Tevens hebben zij besloten, op voorstel der gewaardeelden uit Assen, om het in die markte aanwezige vrij goed bewaarde en nog al te groote hunnebed aan de provincie Drenthe in eigendom aantebieden, [...] ten einde op deze wijze iets bijtedragen om een zoo eerbiedwaardig gedenkteeken der grijze oudheid voor slooping te bewaren en aan de nakomelingschap overteleveren.’

‘Het ware te wenschen, dat alle marktgenooten, die willen scheiden, en speciaal die van Rolde, dit voorbeeld volgden; [...] en heiligschendend is voorzeker de hand, welke om laag voordeel de grafgesteenten wilde vernielen, die langer gestaan hebben dan eenig ander grafgesteente in ons vaderland, die alle gedenkteeken in oudheid overtreffen, en zelfs buiten slands den naam van Drenthe doen noemen. Ook verraadt het volslagene minachting voor alles wat elders bewondering vindt, en onbekendheid met de oudheid van onzen bodem, wanneer men geen prijs stelt op de ongeschondene bewaring van zoovele merkwaardige hoezeer van ruwe gedenkteeken van de grijzen voortijd.’⁷⁹

In het nieuwsbericht wordt door de redactie omschreven waarom de hunebedden zo belangrijk waren. Daarbij wordt een beroep gedaan op andere hunebedeigenaren om het voorbeeld van Balloo te volgen. Een tendens in de tot nu toe genoemde bronnen is het veelvoudig gebruik van de term ‘Vaderland’ en de nadruk op de oudheid van Drenthe. Er leek nog steeds dat verlangen te bestaan bij de Drentenaren om belangrijk te zijn voor het vaderland en haar geschiedschrijving. Het was in die tijd niet ongewoon dat kranten een politiek agenda erop nahielden; de Nederlandse kranten preekten destijds veelal patriottistische en nationalistische idealen.⁸⁰ Dat nationalisme lijkt ook in de Drentse kranten van de negentiende eeuw een thema te zijn.

Langzamerhand verschenen er wat meer krantenberichten over het schenken en verkopen van hunebedden aan de provincie of de staat. Zo wilden de marktgenoten van Borger het grote hunebed na de markedelingen aan de provincie verkopen.⁸¹ Het hunebed van Zeijen stond eigenlijk op het punt om gesloopt te worden door de particuliere eigenaar, maar na grote verontwaardiging in de krant en ingrijpen van de provincie kon dat worden voorkomen.⁸² Toch lukte het nog niet om alle hunebedden veilig te stellen voor de toekomst.

Uit de geanalyseerde bronnen blijkt dat er geen sprake was van objectieve berichtgeving in de kranten noch de publicaties. Er worden veelvoudig met waarde geladen termen gebruikt om de hunebedden te omschrijven en hun waarde voor de geschiedenis te benadrukken. Tevens zijn er nationalistische thema’s te herkennen, doordat er gesproken wordt over het ‘Vaderland’ en bijvoorbeeld de ‘voorvaderen’ van het ‘Nederlandsche volk’. Dat nationalisme werd veroorzaakt doordat Nederland na de Franse bezetting een soevereine staat kon worden, maar nog op zoek was naar legitimatie. Die legitimatie werd deels gezocht in de vaderlandse (en regionale) geschiedenis en haar erfgoed, waardoor er in Drenthe hernieuwde aandacht kwam voor de conservatie van Drenthe’s meest zichtbare erfgoed: de hunebedden.

⁷⁹ Drentsche courant, Nieuwsbericht over schenking hunebed Balloo (14 december 1847), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010786642:mpeg21:p002> (24 mei 2021).

⁸⁰ Judith Pollman en Henk te Velde, ‘New state, new citizens? Political change and civic continuities in the low countries, 1780-1830’, *Low Countries Historical Review* 133 (2018) 3, 4-23, aldaar 8 en 9.

⁸¹ Groninger Courant, Nieuwsbericht over verkoop hunebed Borger (11 januari 1850), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010771497:mpeg21:a0042> (24 mei 2021).

⁸² Groninger Courant, Nieuwsbericht over verkoop hunebed Zeijen (28 december 1856), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010772054:mpeg21:a0025> (24 mei 2021).

H3

In dit hoofdstuk zal er onderzocht worden hoe de strijd voor de bescherming van de hunebedden in de tweede helft van de negentiende eeuw verliep en welke heren, naast Hofstede en Magnin, daar de drijfveren achter waren. Door middel van wederom bronanalyse kunnen hopelijk deelvraag 2 en 3 beantwoord worden: ‘Welke Drentse personen en instanties waren de drijfveren achter het proces van erfgoedwording in de negentiende eeuw?’ en ‘Welke factoren hebben bijgedragen aan het voltooiën van dit proces van erfgoedwording in de negentiende eeuw?’

Lucas Oldenhuis Gratama

Voor Lucas Oldenhuis Gratama ging de bescherming van de hunebedden niet snel genoeg. Hij was advocaat, rechter, Drents Statenlid en lid van de Tweede Kamer en is vooral bekend geworden als medeoprichter van het Provinciaal Museum van Oudheden (nu het Drents Museum). In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft Lucas Oldenhuis zich stevast ingezet voor de bescherming van de hunebedden. Hij sprak meermaals bij de Gedeputeerde Staten van Drenthe om hen te bewegen om de hunebedden aan te kopen en actief te onderhouden, maar kreeg niet voor elkaar wat hij voor ogen had.⁸³ Uiteindelijk schreef Lucas Oldenhuis een zeer onderbouwde brief naar de Gedeputeerde Staten om hen toch te overtuigen.

“De geest der bevolking in Drenthe is voor het behoud der Hunnebedden. Dit is gebleken door de gezindheid om sommige aan ’t Provinciaal Bestuur aan te bieden. [...] Het koesteren, het bij het volk bewaren van de wetenschap dier oudheid, vermeerderd de liefde tot den geboortegrond. [...] De vooruitgang in ’t wetenschappelijke moet hand aan hand gaan met de bevordering van ’t materiele [...]. Heeft men wel eens geklaagd over provincialen geest, “er is ook een edel provincialisme, eene provinciale nationaliteit” die ten voordeele kan en moet werken.”⁸⁴

Lucas Oldenhuis schrijft in zijn brief over de hunebedden en hun nationale én provinciale waarde. Hij pleit ervoor dat de hunebedden het bezit van het Rijk worden en dat eigenlijk vanouds al zijn, maar legt zich er later bij neer als zij provinciaal bezit zouden worden.⁸⁵ Dat Lucas Oldenhuis sterke regionale wortels heeft blijkt uit bovenstaand citaat waarin hij spreekt over ‘provinciale nationaliteit’ en ‘liefde tot den geboortegrond’. Maar in de publicatie op het voorblad citeert hij Sloet van Oldhuis met een zeer nationalistische uitspraak:

⁸³ Geheugen van Drenthe, ‘Lucas Oldenhuis Gratama’ <https://www.geheugenvandrenthe.nl/gratama-lucas-oldenhuis> (24 mei 2021). Noot: Het Geheugen van Drenthe is in opdracht van de Provincie Drenthe ontwikkeld door het Drents Archief. Het Drents Archief heeft toegang tot veel archiefmateriaal en is dus grotendeels een betrouwbare bron, ondanks dat zij een opdrachtgever hadden voor dit project.

⁸⁴ Lucas Oldenhuis Gratama, *Open brief aan het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe, over de zorg voor en het onderhoud der hunnebedden* (Assen 1868).

⁸⁵ Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over aankopen grond en schenken hunebedden (9 juli 1869), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010778731:mpeg21:p004> (26 mei 2021).

‘Belangstelling in de oudheden van zijn land is slechts de uiting van een beschaafd gevoel van nationaliteit, het begin van, de aanleiding tot vaderlandsliefde.’⁸⁶

Hij gebruikte dus nadrukkelijk nationalistische én regionalistische argumenten om zijn mening mee te onderbouwen. Uiteindelijk heeft de brief van Lucas Oldenhuis effect gehad, zo schrijft de Provinciale Drentsche en Asser Courant in 1873.⁸⁷ Het duurde niet lang meer totdat de hunebedden grootschalig werden verkocht of geschonken aan de provincie of het Rijk. Op 31 juli 1880 verscheen het nieuwsbericht in de Provinciale Drentsche en Asser Courant dat het (toen laatste) hunebed, van Tynaarlo, was aangekocht door de provincie.⁸⁸ Alle hunebedden werden eindelijk beschermd door de provincie en het Rijk. Alleen het hunebed bij Westenes was en is nog steeds in particulier bezit.

Figuur 3: D6 in Tynaarlo (jaartal foto onbekend).

De Drentse kranten

De voorliefde voor de Drentse geschiedenis en de hunebedden heeft zich diepgeworteld in de familie Gratama. De neef van Lucas Oldenhuis Gratama, Lukas Oldenhuis Tonckens, was burgemeester van Emmen en later Sneek en zette zich net als zijn neef in voor de hunebedden in Drenthe.⁸⁹ In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 1870 wordt hij geprezen voor zijn werk voor het behoud van de hunebedden.⁹⁰ Toevallig genoeg was de grootvader van beide neven, Lucas Oldenhuis Kymmell, de zwager van de welbekende landdrost en hunebedbeschermer Petrus Hofstede.

Zelfs de Provinciale Drentsche en Asser Courant werd beïnvloed door de Gratama's. Er werd met veel bewondering over de hunebedden gesproken in de Drentse negentiende-eeuwse kranten en veelal werd er verslag gedaan van de aankopen of schenkingen van hunebedden. De Provinciale Drentsche en Asser Courant schrijft in 1871 bijvoorbeeld over ‘het schoone hunebed’ van Eext en de hoop dat ‘deze gedenkteekenen der oudheid voor altijd voor vernieling bewaard’ zullen worden.⁹¹ Hoewel in de negentiende-eeuwse Drentse kranten moeilijk te vinden is wie de artikelen schreef, blijkt na wat speurwerk dat de redactie waarschijnlijk niet onpartijdig was als het ging om de hunebedden. Alle genoemde Drentse dag- en weekbladen werden door uitgeverij Van Gorcum in Assen gedrukt. Deze uitgeverij werd in 1816 opgericht door Claas van Gorcum in Assen. Door Petrus Hofstede werd hij benoemd als

⁸⁶ Gratama, *Open brief aan het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe, over de zorg voor en het onderhoud der hunebedden*, 1.

⁸⁷ Provinciale Drentsche en Asser Courant, ‘De hunebedden in Drenthe’ (10 maart 1873), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000125768:mpeg21:a0008> (1 juni 2021).

⁸⁸ Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over hunebed van Tynaarlo (31 juli 1880), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000093977:mpeg21:a0012> (1 juni 2021).

⁸⁹ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 10* (Leiden 1937).

⁹⁰ Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over slopen Emmer hunebed (26 januari 1870), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000093947:mpeg21:a0005> (24 mei 2021).

⁹¹ Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over hunebed van Eext (7 maart 1871) <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000094758:mpeg21:a0004> (24 mei 2021).

Provinciale Drukker.⁹² In 1823 richtte Sibrand Gratama, de vader van Lucas Oldenhuis, onder Van Gorcum een provinciale courant op waarvan hij tevens hoofdredacteur werd.⁹³ Dat was vanaf 1826 de Drentsche Courant en vanaf 1851 de Provinciale Drentsche en Asser Courant.⁹⁴ In 1851 werd de krant verkocht aan de zoon van Sibrand; J.A. Willinge Gratama.⁹⁵ Zo hebben dus meerdere Gratama's voor de provinciale krant gewerkt over de jaren.⁹⁶ Of Lucas Oldenhuis ook regulier voor de krant schreef is niet in bronnen te vinden. Wel komen veel uitspraken in krantenartikelen over de hunebedden overeen met de standpunten van Lucas Oldenhuis.⁹⁷ Mogelijk was er dus wel contact tussen hem en de redactie. De provinciale overheid had namelijk naar alle waarschijnlijkheid veel invloed op de Drentse kranten, zowel redactioneel als financieel.⁹⁸ Lammert Buning noemt de krant zelfs 'de spreekbuis der Heren'.⁹⁹ Het bestuur, de kranten, de drukker en de wetenschap waren destijds kennelijk diep met elkaar verbonden in Drenthe. Een selecte groep mannen bepaalde het provinciale beleid én wat er in de regionale kranten geschreven werd.

Het Herenbolwerk

Hierboven zijn al namen van de zogenoemde heren voorbijgekomen die een flinke vinger in de Drentse pap hadden. Landdrost Hofstede, archivaris Magnin, uitgever van Gorcum, redacteur Gratama, burgemeester Tonckens, politicus Lucas Oldenhuis.¹⁰⁰ De levens van deze mannen waren zowel relationeel als professioneel innig met elkaar verstrengeld. Dezelfde namen blijven bovendien terugkomen, wat niet geheel toevallig is. In Drenthe kon men spreken van een ware oligarchie, welke vaak wordt aangeduid met 'het Herenbolwerk'. De leden van die cirkel hadden alle belangrijkste posities in handen en waren veelal lid van de Sociëteit te Assen.¹⁰¹ Voor hen was de zelfstandigheid van Drenthe van belang, wat zorgde voor veel aandacht voor de status van het pijnlijk genoeg tot 'Landschap' benoemde gewest.¹⁰² De meeste van de Asser Heren waren onderdeel van de hoge en middenklasse van Drenthe. Sommigen van hen maakten zich populair, anderen minder. Vooral Lucas Oldenhuis was populair onder de Drentse inwoners dankzij zijn veelvoudig verdedigen van de Drentse belangen.¹⁰³ In zijn eigen cirkel was hij door zijn kritische houding iets minder geliefd. Over het algemeen hebben de Drentse heren veel voor de ontwikkeling van de provincie betekend.¹⁰⁴ Er lijkt hier dus sprake te zijn van een *Authorized Heritage Discourse*, aangezien de personen die uiteindelijk bepaalden dat

⁹² Geheugen van Drenthe, 'Koninklijke Van Gorcum BV', <https://www.geheugenvandrenthe.nl/gorcum-bv-koninklijke-van> (22 mei 2021).

⁹³ Geheugen van Drenthe, 'Nieuws- en Advertentieblad voor de provincie Drenthe', <https://www.geheugenvandrenthe.nl/nieuws-en-advertentieblad-voor-de-provincie-drenthe> (22 mei 2021).

⁹⁴ Geheugen van Drenthe, 'Koninklijke Van Gorcum BV'.

⁹⁵ Geheugen van Drenthe, 'Nieuws- en Advertentieblad voor de provincie Drenthe'.

⁹⁶ Stamboom van de Gratama familie: <http://gratama.net/pagina/%27s/stamboom/gratamafam.html>

⁹⁷ En die hij beschreef in andere publicaties. Lucas Oldenhuis heeft bijvoorbeeld ook talloze artikelen geschreven voor de Nieuwe Drentsche Volksalmanak, die vanaf de eerste editie in 1883 werd uitgegeven door Van Gorcum.

⁹⁸ Geheugen van Drenthe, 'Nieuws- en Advertentieblad voor de provincie Drenthe'.

⁹⁹ Buning, *Het herenbolwerk*, 263.

¹⁰⁰ Zie *Het herenbolwerk* voor meer informatie over dit onderwerp. Hierin heeft Lammert Buning uitvoerig geschiedwetenschappelijk onderzoek gedaan naar het Drentse patriciaat.

¹⁰¹ Buning, *Het herenbolwerk*, 259-260.

¹⁰² Ibidem, 259-261.

¹⁰³ Ibidem, 5.

¹⁰⁴ Ibidem, 188-189.

de hunebedden beschermd moesten worden én dat bewerkstelligden duidelijk autoriteit en invloed hadden in hun tijd.

De mannen van het Herenbolwerk, waaronder met name Lucas Oldenhuis Gratama, hadden grote invloed op het verloop van het erfgoedwordingsproces van de hunebedden. Met zijn open brief heeft Lucas Oldenhuis gezorgd dat dit proces in een stroomversnelling kwam en de hunebedden onder bescherming kwamen van de provincie en het Rijk. Een andere grote drijfveer was waarschijnlijk de Drentse regionale krant, welke veelal met het taalgebruik particuliere eigenaren ertoe probeerde te bewegen om de hunebedden te verkopen of te schenken. Dankzij de autoriteit van zowel het Herenbolwerk als de Drentse kranten is het gelukt om sloop van de hunebedden te voorkomen en van hen beschermd erfgoed te maken.

Conclusie en discussie

Vandaag de dag hanteert de provincie Drenthe de kwaliteiten rust, ruimte, natuur, landschap, oorspronkelijkheid, veiligheid en naoberschap als kenmerkend. Al in de negentiende eeuw kwamen er schilders voor die specifieke kwaliteiten naar het Drentse platteland. Toch had de provincie destijds een imagoprobleem. Drenthe was nog maar kort weer zelfstandig en was meer dan eens een ‘Landschap’ genoemd in plaats van een gewest. Nederland zelf was ook pas net weer soeverein na de Franse bezetting. Er ontstonden dus meerdere vormingsprocessen in Nederland in de negentiende eeuw. Uit dit onderzoek blijkt daarom dat de vraag hoe en waarom de hunebedden precies in de negentiende eeuw beschermd erfgoed zijn geworden een gelaagd antwoord behoeft.

Ten eerste hebben we te maken met een eeuw waarin het nationalisme opkwam en staten, waaronder Nederland, bezig waren om zichzelf in termen van de ‘natie’ te legitimeren. Dit proces van collectieve identiteitsvorming was niet alleen een landelijk proces, maar speelde zich in de negentiende eeuw ook grotendeels regionaal en lokaal af. Dit uitte zich, zoals deze scriptie laat zien, in een zeker verlangen bij de Drenten om hun steentje bij te dragen aan die collectieve identiteitsvorming, waardoor er veel aandacht kwam voor de oudheid van de provincie en haar unieke erfgoed. Die verlangens werden expliciet uitgesproken in krantenberichten, brieven van politici als Magnin en publicaties van landdrost Hofstede.

Ten tweede hebben de vele gevaren die de hunebedden bedreigden eraan bijgedragen dat de roep om monumentbescherming dringender werd. De provincie worstelde nog met het eigendomsrecht en de taak der verzorging, maar de fervente politicus Lucas Oldenhuis Gratama, maakte met zijn open brief duidelijk dat de hunebedden toch echt eigendom van de staat of de provincie moesten zijn en dat eigenlijk vanouds al waren. Zijn brief zette zoden aan de dijk en maakte dat de hunebedden in rap tempo beschermd erfgoed werden.

Ten derde hebben, zoals in hoofdstuk 3 uitgelegd, de gedreven Drentse heren met hun nationalistische en regionalistische overtuigingen eraan bijgedragen dat de hunebedden juist in die negentiende eeuw beschermd erfgoed werden. Het feit dat zij toebehoorden aan de Drentse oligarchie en dus (zowel politieke als culturele) autoriteit hadden was cruciaal. Al die drie factoren (opkomend nationalisme, fysieke bedreigingen en gedreven heren met autoriteit) hebben ervoor gezorgd dat de hunebedden na zo’n vijfduizend jaar eindelijk bij wet en in de praktijk beschermd erfgoed werden. Hoewel de eerste factor deels de derde factor veroorzaakte, zijn alle factoren gecombineerd doorslaggevend geweest in het proces. Zonder het harde werk van de heren met autoriteit zouden alsnog veel hunebedden in particulier bezit zijn gekomen en mogelijk zijn gesloopt. Dan zou het langer hebben geduurd voordat de grafkelders erfgoed konden worden.

Voor verder onderzoek zou er bestudeerd kunnen worden hoeveel invloed de mannen van het Herenbolwerk daadwerkelijk op de Drentse regionale kranten hadden en of Buning’s uitspraak over de spreekbuis der Heren klopt. Dit zou nog meer licht kunnen werpen op de praktijken van framing en labelling omtrent de hunebedden. Want wie schreven voortdurend dat de hunebedden beschermd moesten worden en waarom? Daarvoor zou er onderzoek gedaan moeten worden naar de redactie achter de Drentse krant, welke relaties de redactie had met de politiek en hoe gekleurd de krant in zijn algemeenheid was. Het zou los van de hunebeddenkwesie hoe dan ook interessant zijn om Buning’s uitspraak te onderzoeken.

In de negentiende eeuw is er met succes geprobeerd om de hunebedden te beschermen tegen sloop en nu, zo'n tweehonderd jaar later, zijn de hunebedden monumenten waar de provincie zeer trots op is. Alleen al de benoeming van de Hunebed Highway maakt dat duidelijk. De praktijken rondom het erfgoed zijn, zoals we gezien hebben, in de loop der tijd veranderd en zullen blijven veranderen. Maar met volharding, onder andere door de heren van het negentiende-eeuwse Herenbolwerk, is anno 2021 in ieder geval bereikt dat de 'Drentse' steenhopen niet meer weg te denken zijn als Drents én Nederlands erfgoed. Zoals het gezegde luidt: *de gestage drup holt de steen*—oftewel: door vol te houden, wordt uiteindelijk het doel bereikt.

Bronnenlijst

- Drentsche Courant, 'De Noord-Nederlandse Spoorweg en de Gedenkteeken der Oudheid in Drenthe' (2 januari 1846),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010786831:mpeg21:a0003> (24 mei 2021).
- Drentsche Courant, Brief de hr Magnin aan Z.M. den Koning (9 december 1842),
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010785839:mpeg21:p004> (24 mei 2021).
- Drentsche courant, Nieuwsbericht over schenking hunebed Balloo (14 december 1847),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010786642:mpeg21:p002> (24 mei 2021).
- Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe, 'Resolutie 1734' (21 juli 1734), in: J.A. Bakker, 'Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979) 143-183.
- Gratama, Lucas Oldenhuis, *Open brief aan het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe, over de zorg voor en het onderhoud der hunnebedden* (Assen 1868).
- Groninger Courant, Nieuwsbericht over verkoop hunebed Borger (11 januari 1850),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010771497:mpeg21:a0042> (24 mei 2021).
- Groninger Courant, Nieuwsbericht over verkoop hunebed Zeijen (28 december 1856),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010772054:mpeg21:a0025> (24 mei 2021).
- Hofstede, P., 'Bekendmaking van den Landdrost' (1809), in: J.A. Bakker, 'Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979) 143-183.
- Hofstede, P., 'Publicatie' (1818), in: Mr. L. Oldenhuis Gratama, *Open brief aan het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe, over de zorg voor en het onderhoud der hunnebedden* (Assen 1869).
- Picardt, Johan, *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteten* (Amsterdam 1660).
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, 'De hunebedden in Drenthe' (10 maart 1873),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000125768:mpeg21:a0008> (1 juni 2021).
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over aankopen grond en schenken hunebedden (9 juli 1869),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010778731:mpeg21:p004> (26 mei 2021).
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over hunebed van Eext (7 maart 1871) <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000094758:mpeg21:a0004> (24 mei 2021).
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over hunebed van Tynaarlo (31 juli 1880), <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000097977:mpeg21:a0012> (1 juni 2021).
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, Nieuwsbericht over slopen Emmer hunebed (26 januari 1870),
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMDA03:000093947:mpeg21:a0005> (24 mei 2021).

Literatuurlijst

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities* (Londen 2016).
- Bakker, J.A., 'Protection, Acquisition, Restauration, and Maintenance of the Dutch Hunebeds since 1734: an active and often exemplary policy in Drenthe', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29 (1979) 143-183.
- Buning, Lammert, *Het herenbolwerk* (Groningen 1966).
- Consultancy.nl, 'Recreatie- en toerismesector Drenthe bereikt omvang van €1,1 miljard' (2 januari 2019), <https://www.consultancy.nl/nieuws/21114/recreatie-en-toerismesector-drenthe-bereikt-omvang-van-11-miljard> (17 mei 2021).
- Dagblad van het Noorden, 'Campagne over hunebedden dus niet voor niets' (26 april 2019), <https://www.dvhn.nl/binnenland/Campagne-overhunebedden-dus-niet-voor-niets-24400695.html> (24 mei 2021).
- Drents Museum, 'Barbizon van het Noorden', <https://drentsmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/barbizon-van-het-noorden> (24 mei 2021).
- Geheugen van Drenthe, 'Koninklijke Van Gorcum BV', <https://www.geheugenvandrenthe.nl/gorcum-bv-koninklijke-van> (22 mei 2021).
- Geheugen van Drenthe, 'Lucas Oldenhuis Gratama' <https://www.geheugenvandrenthe.nl/gratama-lucas-oldenhuis> (24 mei 2021).
- Geheugen van Drenthe, 'Nieuws- en Advertentieblad voor de provincie Drenthe', <https://www.geheugenvandrenthe.nl/nieuws-en-advertentieblad-voor-de-provincie-drenthe> (22 mei 2021).
- Grijzenhout, Frans, 'Inleiding', in: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007), 1-20.
- Harrison, Rodney, *Heritage: Critical approaches* (Londen 2013).
- Hobsbawn, Eric, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge 2000).
- Huisman, Harry, *De stenen van de Markermeerdijk: Inventarisatie en herkomst van gesteentesoorten in de dijktaluds van de Markermeerdijk tussen Hoorn en Durgerdam* (2018).
- Klingers, Jim, 'Verdubbeling N34: Hunebedbouwers draaien zich om in hun trechterbekers', *Dagblad van het Noorden*, 14 januari 2020.
- Leerssen, Joep, *Nationaal denken in Europa: een cultuurhistorische schets* (Amsterdam 1999).
- Molhuysen, P.C., en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 10* (Leiden 1937).
- NOS Nieuws, 'Drentse N34 omgedoopt tot Hunebed Highway' (9 juli 2018), <https://nos.nl/artikel/2240599-drentse-n34-omgedoopt-tothunebed-highway> (5 mei 2021).
- Pollman, Judith, en Henk te Velde, 'New state, new citizens? Political change and civic continuities in the low countries, 1780-1830', *Low Countries Historical Review* 133 (2018) 3, 4-23.
- Provincie Drenthe, 'Over de kernkwaliteiten' (27 februari 2020), <https://www.provincie.drenthe.nl/kernkwaliteiten/beleid/kernkwaliteiten/> (5 mei 2021).

- RTV Drenthe, 'Bijna 47.000 hectare natuur in Drenthe' (13 maart 2019), <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/145038/Bijna-47-000-hectare-natuur-in-Drenthe> (1 juni 2021).
- Siegers, Pim, 'VVD Borger-Odoorn begint met nieuwe lobby voor verdubbeling N34. 'Geroeptoeter' zeggen politieke tegenstanders, 'Te vroeg' oordelen partijgenoten elders in Drenthe', *Dagblad van het Noorden*, 14 april 2021.
- Smith, Laurajane, *Uses of heritage* (Londen 2006).
- UNESCO, 'De Hondsrug', <https://www.unesco.nl/nl/de-hondsrug> (5 mei 2021).
- Van der Aa, A.J., *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Derde en vierde stuk* (Haarlem 1855).
- Van der Laarse, Rob, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabele cultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (2005), 9-35.
- Van der Sanden, Wijnand, *Reuzenstenen op de es: hunebedden van Rolde* (Zwolle 2007).
- Van Ginkel, Evert, Sake Jager en Wijnand van der Sanden, *Hunebedden: monumenten van een Steentijdcultuur* (Abcoude 1999).
- Vereniging Drentse Boermarken, 'Historie', <http://www.boermarken.nl/historie.html> (9 juni 2021).
- Wudich, Kyra, 'Door een megalomaan bouwproject nóg meer mensen naar het Gasselterveld? Laten we de rust, ruimte en natuur in Drenthe koesteren', *Dagblad van het Noorden*, 12 april 2021.

Afbeeldingen

Figuur 1: Eigen foto.

Figuur 2: Picardt, Johan, *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene antiquiteten* (Amsterdam 1660), 93 (in ebook).

Figuur 3: Via Facebookgroep 'Oud Drenthe in Woord en Beeld', <https://www.facebook.com/photo/?fbid=3480786435288220&set=gm.3300549676632129>

Bijlagen

Zie volgende pagina.

Bijlage 1: Bronnentabel

Nr.	Datum	Bronsoort	Auteur/Medium	Titel	Omschrijving
1	21 juli 1734	Beleidsstuk	Drost en Gedeputeerde Staten	Resolutie 1734	Resolutie met bekendmaking van de boete van 100 goudgulden voor het verplaatsen of beschadigen van hunebedstenen.
2	21 april 1809	Beleidsstuk	Drost P. Hofstede	Bekendmaking van den Landdrost van het Departement Drenthe	Herinnering aan de resolutie van 1734 en de boete.
3	6 november 1818	Publicatie	Drost P. Hofstede	Publicatie	Hofstede benadrukt nogmaals het algemene belang van conservatie van de hunebedden en waarschuwt.
4	9 december 1842	Krantenartikel + brief	Drentsche Courant + J.S. Magnin		Bericht over de brief van Magnin aan de koning en de Tweede Kamer over de markedelingen.
5	2 januari 1846	Krantenartikel	Drentsche Courant	De Noord-Nederlandse Spoorweg en de Gedenkteekenen der Oudheid in Drenthe	Betoog om de hunebedden te beschermen (en waarom) bij het aanleggen van een nieuwe spoorweg.
6	14 december 1847	Krantenartikel	Drentsche Courant		Nieuwsbericht over de schenking van het hunebed van Balloo aan de provincie met kort betoog.

7	11 januari 1850	Krantenartikel	Groninger Courant		Nieuwsbericht over verkoop hunebed Borger.
8	28 december 1856	Krantenartikel	Groninger Courant		Nieuwsbericht over verkoop hunebed Zeijen.
9	Juni 1868	Brief	Lucas Oldenhuis Gratama	Open brief aan het Collegie van Gedeputeerde Staten van Drenthe over de zorg voor en het onderhoud der hunebedden	Brief aan Gedeputeerde Staten over het eigendomsrecht van de hunebedden en het belang van conservatie.
10	9 juli 1869	Krantenartikel	Provinciale Drentsche en Asser Courant		Krantenartikel over het aankopen van hunebedden met commentaar van Gratama.
11	26 januari 1870	Krantenartikel	Provinciale Drentsche en Asser Courant		Nieuwsbericht over het slopen van hunebed bij Emmen.
12	7 maart 1871	Krantenartikel	Provinciale Drentsche en Asser Courant		Nieuwsbericht over schenking hunebed Eext
13	10 maart 1873	Krantenartikel	Provinciale Drentsche en Asser Courant	De hunebedden in Drenthe	Nieuwsbericht over het vele aankopen en schenken van de hunebedden (bijna voltooid).
14	31 juli 1880	Krantenartikel	Provinciale Drentsche en Asser Courant		Nieuwsbericht over aankoop hunebed Tynaarlo (voorlopig laatste).